

ԽԴ.

ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲՈՆԱՄԻՐԱԿԱՆ
ՊԼԵՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼՅԱՆԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

SION

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

VOL. 44

NO. 9 - 10

1970 Սեպտեմբեր - Հոկտեմբեր Թիւ 9 - 10

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ն Օ Թ Ք Ե Ւ Ն Ի Շ Ք

Տակաւին նոր ստացանք Կարապետ Եպս. Ամատունիի «Հայ Կաթողիկոսական Աթոռին Ինքնավարութիւնը» խորագրով պրակը, որ հայերէն արտագրութիւնն է բանախօսութեան մը, կարդացուած Հռովմի Արեւելեան Ուսմանց Քահանայապետական Հաստատութեան նախաձեռնութեամբ կազմակերպուած համա-գումարի մը ընթացքին:

Գերաշնորհ բանախօսը հետեւելով Հ. Վ. Հացունիի եւ Հ. Ս. Կոզեանի, իր գոյգ կաթնեղբայրներուն, կը փորձէ անգամ մը եւս ուրանալ աւ.- Հայ Եկեղեցւոյ առաքելականութիւնը, Բ. Թէ Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետութիւնը կ'սկսի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչով, Գ. Թէ Հայոց նորակազմ Եկեղեցին ենթակայ եւ հը-պատակ կը դառնար Կեսարիոյ Եկեղեցիին, Ղեւոնդիոս Արքեպիս-կոպոսէն ընդունած իր ձեռնադրութեամբը: Ճիշդ է թէ նախորդ-ներու եւ իր շնչով միջեւ զգալի է տարբերութիւնը: Առաջին երկուքը, անձնապատան եւ բանգէտ, մոնիշիւնի մը տպաւորու-թիւնը կ'ուզեն բողոք, Ամատունի նյիսկապատիրը անկիւնը պահ-

ւրտած մլաւիւն մըն է լոկ, յաճախ անվստահ եւ խուսափողական, սակայն նոյն եղանակը երգող:

Հոովմէադաւան մեր եղբայրներու այս եղանակը նոր չէ: «Սիւն»ի այս էջերուն մէջ, յուսահողի Բարգէն Սրբազանի օրերէն սկսած, անհրաժեշտը ըսուած է այս մասին, սակայն համոզուիլ չուզող մեր եկեղեցւոյ հակառակորդները, չեն յոգնիր անօգուտ յարձակումներով վերակրկնելու եւ նորոգելու իրենց համար զբքազան թէզի մը բնոյթ առած այս հարցը: Հերքուած առարկութիւնները եւ անհիշող վկայութիւնները բան մը չեն պակսեցներ իրենց եռանդէն, որովհետեւ իրենց միակ նպատակն է անաւագել Հայ եկեղեցին, հոգեբանօրէն արդարացնելով գուցէ իրենց յարումը Կաթողիկ եկեղեցիին:

Հայ եկեղեցւոյ ծագման պատմութիւնը սրբազան աւանդութեան մը թերաստուերին մէջ կը ծածանի: Արգարի գրոյցը եղեսական վիպում մը ըլլալով հանդերձ, իր հանգիստութիւններով հայեցի երեւոյթ մը առած է, մաս կազմելով աւանդութեան մը: Պատմական ֆննդատութիւնը՝ օտար եւ եկամուտ տարրերը բնիկ կոյրիզէն թօթափելով, նոր հիմեր գտած է հաստատելու առաքելական ֆարոգութեան մը վաւերականութիւնը Հայոց մէջ, ինչ որ մեր հաւատն ու համոզումն է: Ամէն գրոյց իրական հիմ մը ունի իր մէջ, յետոյ միայն ժողովուրդին երեւակայութիւնը նորանոր դրուագներով կը զարդարէ եւ կը ճոխացնէ նախնական կորիզը: Եթէ արդարեւ որոշ ստուգութիւն մը չունենար Ս. Թադէոսի կամ Ս. Բարթողիմէոսի Հայաստան այցը, մեր նախնեաց համար շատ դժուար պիտի ըլլար գրոյցներ յերիւրել առաքելականութեան բաղձանքով:

Կ'ընդունինք թէ սրբազան այս աւանդութիւնը շատ յետոյ միայն գրի առնուած է, միւս կողմէ թակայն պատմական իրողութիւններ են թէ առաջին դարուն Աւետարանը ֆարոգուած է ի Հայս, թէ քրիստոնէութեան արշալոյսին Հայաստանը Սանատուկ անուն թագաւոր մը ունէր որ նահատակել տուաւ իր Սանդուխտ աղջիկը, անոր՝ քրիստոնէայ եղած ըլլալուն համար, թէ օտար աղբիւրներով հաստատուած ծանօթ *արարատեան վկաներ*, ապացոյց են Հայաստանի քրիստոնէութեան, թէ *Ոսկեանց եւ Սուքիասանց* նահատակութիւնները պատմական իրողութիւններ են, նախքան Լուսաւորիչ: Հետեւաբար ո՞վ կամ որո՞նք եղած են Լուսաւորիչէն առաջ Աւետարան ֆարոգողները Հայաստանի մէջ: Հայոց սրբազան *աւանդութիւն* եւ կարգ մը յիշատակարաններ կ'ըսեն թէ Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքելները:

Աւանդութիւն որ իրեն իբրեւ պատեան ունի սերունդներու մահուր, անկաշառ յիշողութիւնը, աւելի անաղարտ է շատ յանախ, քան մագաղաթներու մատուցածը: Նոյնիսկ Աւետարաններ գրի կապուելէ առաջ, սրբազան աւանդութիւն մը մնացին տարիներով, բայց մե՞նք կը հաւատանք անոնց հաւաստումներուն երկիւղածութեամբ եւ յարգանքով:

Անշուշտ Ամատունի Եպիսկոպոսի պատմական ֆննդատութեան ուշացած փորձերը պատմական շինիչ աշխատանք մը ըլլալէ աւելի, նպատակ ունին միայն հաստատելու մեր եկեղե-

ցին: Իր մէջբերած պատմական կիսկատար վկայութիւնները իրենց կարգին չեն դիմանար բարձրագոյն ֆենադատութեան մանրակրկիտ խստութիւններուն: Վասնզի կարելի է Ամատունի նպիսկոյսին կողմէ իրրել պատմական աղբիւր գործածուած հեղինակները, կտոր կտոր ընել, ֆենադատական միեւնոյն մեթոտով եւ ոգիով: Նոյնիսկ նշարտութեան ու գիտութեան եւ բարձրագոյն ֆենադատութեան սիրոյն պէտք է պարկեշտօրէն եւ լայնամտութեամբ խոնարհիլ կրօնական եւ եկեղեցական աւանդութեանց առջեւ, եւ չկոխել լայրժուն գետիներու վրայ:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ անդրանիկ եւ գլխաւոր յիշատակարաններու մէջ, *Դործք Առաքելոց, Պօղոսի և միւս առաքելներու Թուղթիւր* եւ *Յայտնութեան Դիրք*, ուր առաքելոց գործունէութիւնը կը պատմուի, ճիշդ է թէ չէ յիշուած յանունէ Հայաստանի մէջ քարոզող առաքելայի մը անունը: Սակայն վերոյիշեալ գլխաւոր աղբիւրներուն մէջ որեւէ յիշատակութիւն չկայ նաեւ Պետրոսի Հռոմ գացած ըլլալուն:

Պատմական տուեալները անբաւական են փաստելու Պետրոսի Հռոմ երթալը: Առաջին Դարուն պատկանող ոչ մէկ յիշատակարան ունի նման արձանագրութիւն մը: Այդ մասին եղած բոլոր վկայութիւնները կուգան Բ Դարէն վերջ միայն եւ հետեւաբար արձագանգներ են աւանդութեան:

Կիրևոյ Երուսաղէմացին, օրինակի համար, Պօղոսի կ'ընծայէ Հռոմի քրիստոնէացուին: Նոր ժամանակներէն Հայր Տիւղէն, հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի իր մայրենի եկեղեցւոյ ծագման մասին. «Թէ աստուածային սերմը որո՛նց ձեռքով ցանուեցաւ այս հողին մէջ ... ասիկա ամենեւին պիտի չգիտնամք»: Նոյնիսկ Պետրոսի Հռոմ երթալուն ի նպաստ պատմագիրները չեն կրցած նշգրիտ թուական մը նշանակել այդ երթին համար: Պետրոսի Երուսաղէմէն մեկնելէն վերջ (Դործք, ԺԲ. 17) իր գործունէութիւնը որեւէ վայրի և եկեղեցիի կապուած չենք գտներ: Խորհրդաւոր լուսութիւն մը իր մէջ կ'ամփոփէ առաքելոց դասու այս ուշագրաւ եւ ազմկայարոյց հսկան, զարմանալի ստուգութեամբ: Ինչպէս կ'երեւի Նոր Կտակարանի գիրքերէն, Պետրոսի գործունէութիւնը քափառական առաքելութիւն մը եղած է, առանց տեղական որեւէ եկեղեցիի հետ կապ ունենալու:

Պատմական ամէն գործ, իրրել դիպուած, ենթակայ է ժամանակի եւ միջոցի օրէնքներուն: Չենք կրնար բնութեան վատմական իրողութիւն մը, եթէ տուեալ ժամանակի մէջ գետեղուած չէ: Դէպքի մը նկարագիրը ա՛յն ատեն միայն ամբողջական է, եթէ գայն կարենանք ցոյց տալ ոչ միայն ըստ ինքեան, այլ նաեւ գայն ընդգրկող ժամանակին մէջ: Եթէ անձ մը եւ դէպք մը, տրուեալ ժամանակէն դուրս կը մնայ եւ հոն կարեւալ գետեղուելու համար իր ժամանակին չպատկանող վկայութիւններու նպաստին կը կռթնի, կասկածելի կ'ընէ իր պատմականութիւնը: Եթէ ուզենք բռնանիգեքով կարկտան մը նետել այդ բացը գոցելու, որիչ բան ըրած չենք ըլլար, բայց ապացուցելու նետուած կարկըտանը միայն: Նոյնիսկ Տերտուլիանոսի եւ Եսեբիոսի վկայու-

թիւները Պետրոսի Հոռմ երթալուն եւ քարոզելուն, մին Բ Դար եւ միւսը Դ Դար, կեդակարծ կը մնան եւ սրճագանգներ են Պետրոսի շուրջ հիւսուած *աւանդութեան* :

Միւս կողմէ աւելայն անմտութիւն պիտի ըլլար կարծի որ աւանդութիւնները գուրկ են նշմարտութենէ: Անոնք միութեան անկրածեշտ կանոններն են անցեալի եւ ապագայի միջուկ: *Աւանդութիւնը* ժողովուրդի յիշողութիւնն է, որուն մէջ ժողովուրդը մը ինքզինք կը տեսնէ ու կը պատմէ ամբողջութեամբ: Ոչ միայն եկեղեցւոյ, այլ նաեւ ազգերու ծագման պատմութիւնները մեծաւ մասամբ աւանդութիւններ ու վերջէն գրի առնուած արձանագրութիւններ են: Պետրոսի Հոռմ երթալուն եւ քարոզելուն աւանդութիւնը կ'սկսի Բ Դարէն. ժողովուրդներու հաւատքը նուիրագործած է գայն, եւ այսօր միայն:

Բիւզանդ Հայոց դարձի սկիզբը Լուսաւորչէն 300 տարի առաջ կը տանի, յայտարարելով թէ այս իրողութեան պատմութիւն ալ գրուած է: «Ի քարոզութենէն Թագէտսի առաքելոյ եւ ի նորուն եկից եւ ի մարտիրոսութենէն մինչեւ ի կատարումն հանգստեան ի ձեռս այլով գրեցան» (Բիւզանդ, Գ. ա.):

Հրա՞շք, թէ ոչ պատմական հասկնալի իրողութիւններ կը կազմէին Տրդատի եւ Լուսաւորչի յաջողութեան գրաւականները: Պատմական իրողութեանց ընթացքը ցոյց կուտայ թէ քրիստոնէութիւնը պետականացած չէ ինչպէս Մեծն Կոստանդիանոսի՝ այնպէս ալ Հայաստանի եւ ուրիշ երկիրներու մէջ, երկինքէն իջած պատգամներու եւ կամ տեսիլներու պատճառաւ, այլ ա՛յն առնմի միայն, երբ կարելի չէ եղած գայն ննչել պետական ուժով կամ հալածանքներով: Այլապէս Լուսաւորչի միջոցաւ կատարուած դարձն քանի մը տարիներ վերջ. Հայաստան ի վիճակի պիտի չըլլար պաշտպանելու իր քրիստոնէութիւնը Մաքսիմիանոսի դէմ:

Մ. Գարաբաշ, խօսելով Լուսաւորչի շրջանին եղած դարձին վրայ, կը յայտարարէ թէ այդ դարձը իր նախորդը ունի եւ եղածը երկար պատրաստութեան մը արդիւնքն էր: Գեղեցիկ կը հաստատէ թէ Յուսէրոսի ակնարկած առ Հայաք, որուն Մեհրուժան Յայեկոպոսին Աղեքսանդրիոյ Դիոնիսիոս Յայեկոպոսին (248-262) Թուղթ գրեց, Մեծ Հայքի Յայեկոպոս էր, զոն զացած հաւանաբար այն հայածանքին՝ զոր Մեծն Խոսրով յարուցած էր վերջին տարիներուն մէջ: Եթէ Մեհրուժան Փոքր Հայքի պարզ Յայեկոպոս մը եղած ըլլար, Դիոնիսիոս անոր կարգին Փոքր Հայքի ուրիշ Յայեկոպոսներու ալ գրած պիտի ըլլար: Աղեքսանդրիոյ Յայեկոպոսը աւելայն իր Թուղթը ուղղած է Հայ եկեղեցւոյ պետին եւ Յուսէրոս ալ նիշդ ատոր համար է որ կարեւորութիւն տուած է յիշատակած է այս նամակը, իբրեւ ծանօթ Աթոռ մը ուրիշ ծանօթ Աթոռ գրուած Թուղթ: Ամատունի Յայեկոպոսը կոյր հետեւող մէկ իր նախորդներուն, կը յայտարարէ թէ «Հայոց պառոքը կամ կաթողիկոսութիւնը պաշտօնապէս իր ծագումը կ'առնէ ինքնին Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն, Դ Դարու ճիշդ սկիզբը»:

Կատիպաւի՞նք նորէն կրկնելու, ինչ որ քաղմաթիւ 'անկախ' գամներ ըսուած է, թէ Հայ եկեղեցւոյ անկախութեան խնդիրը, որուն դէմ նոր չէ Հոռմի արքանեակներու անհանդուրժողութիւնը:

նր, ո՛չ Հոռմի, ո՛չ ալ Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսի սահմանումով՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը կը-լծէր ինքզինքը աչք առաքելութեան: Երբ քաղմաշարչար Հայրապետի քարոզութեամբ Հայ Եկեղեցին անգամ մը եւս կը նոխանար ու կը պայծառանար, Հայ առաքանին եւ ժողովուրդը լույ փափաք ունեցաւ «հովիւ կացուցանել» զինքը, որովհետեւ Հայոց աշխարհի եպիսկոպոս Մեհրուծան գոհ գացած էր Մեծն Խոսրովի յարուցած հալածանքին:

Գալով այն ձեռնադրութեան, գոր Ս. Գրիգոր ընդունեց Կեսարիոյ Դեռնդիոս Արքեպիսկոպոսէն որեւէ հապտակութիւն յանձն առած չէր կրնար ըլլալ, վասնզի այն աշխարհը որուն մետապոլիս կամ կաթողիկոս կը կարգուէր Լուսաւորիչ, արդէն նախապէս ունեցած էր իր քահանայական ձեռնադրութեան շնորհը՝ Թաղէոս առաքելալին միջոցաւ. սակայն դժբախտ պատահարներ, գուցէ ժամանակուան մը համար, խզած էին նուիրապետական ժող շղթան: Եղածը պարզ քահանայապետական նորոգում մըն էր, ստիպողաբար առաջ եկած:

Եթէ Ազաթանգեղոսի մեզ ասանգած Թղթով, որուն վերայ կը խարսխէ իր պատմական ժամօթութիւնը Ամատունի Եպիսկոպոսը, գոր Դեռնդիոսը կը գրէ Հայերուն՝ պետք է հասկընալ թէ ամէն Հայ մետապոլիս պարտաւոր է ձեռնադրուիլ Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսէն, կամ՝ եթէ դաշինք մըն էր այդ, ապա ուրեմն առաջին անգամ Ս. Գրիգոր լուծեց գայն. Արիստակէտը իրեն յաջորդ կարգելով առանց Կեսարիա զրկելու գայն, յետոյ նաեւ նոյն կերպով վերանկէր յաջորդեց իր եղբորը:

Ս. Սահակի կաթողիկոսութենէն առաջ արդէն դադրած էր Հայ կաթողիկոսներու Կեսարիա ձեռնադրութիւն ընդունելու սովորութիւնը: Յետոյ կարելի չէր որ Հայերը հանդուրժել կարենային երեք մասերու բաժնուած Կապադովկիոյ նահանգի մէկ մասին եկեղեցական իրաւասութեան ներքեւ մտնել: Ճիշդ է թէ Ներսէսի մահէն յետոյ, առանց Կեսարիա երթալու՝ միայն ազգային եպիսկոպոսներու ձեռնով Շահակի կաթողիկոս ընտրուելու պարագան Ս. Բարսեղի ուշադրութիւնը գրաւեց՝ որ այն ատեն եպիսկոպոս էր Կեսարիոյ, սակայն շուտով համոզուեցաւ թէ Հայերը ազգային եկեղեցական սեփական իրաւունքի վրայ յենելով կը շարժէին աչքալէս:

Իրրեւ եզրակացութիւն, անգամ մը եւս կը կրկնենք թէ Հայ Եկեղեցւոյ հիմնադիրներն ու առաջին Լուսաւորիչները եղած են Թաղէոս եւ Կարթողիմէոս առաքելները, Հայ Եկեղեցին մաս կը իրաւէ Յիսուս Քրիստոսի մի, ընդհանրական, առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, ըլլալով ամենէն վաւերական անգամը Քրիստոսի Տրեզնիական Եկեղեցիին, քանի եւ գործով, իրաւամբ եւ արդեամբ: Վասնզի այն բոլոր եկեղեցիները, որոնք կ'ընդունին Տրեզնիական առաջին երեք ժողովները եւ կը դաւանին անոնցմէ խմբագրուած ու հաստատուած Հաւատամքը, նոյն այդ հաւատամքին մէջ նորոգարուած մի, ընդհանրական եւ առաքելական Մ. Եկեղեցւոյ մէջ են:

1 Ե.